

Henk van Gelder

Museumschatten

Het eerste wat me altijd opviel, was de ondertekening. Zodra het minzame hoofd van de spreker in beeld kwam, verscheen daarbij ook zijn naam: *prof.dr. H. van Os*. Zo stond het er, met de beide titels en die ene voorletter. Natuurlijk had hij zich ook als *Henk van Os* kunnen presenteren, maar kennelijk was hem dat te gemeenzaam. Hoewel hij allervriendelijkst uit zijn ogen keek en zich in zeer toegankelijke bewoordingen tot de kijker richtte, liet hij door die titels en die voorletter toch enige afstand bestaan. Hij was de docent, en de kijker zijn pupil – over die rolverdeling mochten blijkbaar geen misverstanden ontstaan.

Als presentator van het programma *Museumschatten*, waarvan tussen 1990 en 1994 op de late zaterdagavond zo'n 160 afleveringen zijn uitgezonden, trad Van Os in de voetsporen van een beroemd voorganger: Pierre Janssen, destijds conservator van het Schiedams Stedelijk Museum en later directeur van het Gemeentemuseum in Arnhem. Samen met zijn regisseur Leen Timp werd hem in 1961 de eerste Nipkow-schijf uit de geschiedenis toegekend voor de maandelijkse rubriek *Kunstgrepen*. Men kende deze Janssen dus, in tegenstelling tot Van Os, bij zijn voornaam. In een interview uit die tijd liet hij echter weten dat hij eigenlijk veel liever P.L.A. Janssen was gebleven: *Ik hou niet zo van dat Pierre-gedoe*.

De televisie stelt, kortom, zijn eigen wetten. Van een andere voorganger, de joviale

George Noordhoff, die begin jaren zestig populair-wetenschappelijke programma's presenteerde voor de NCRV, is een typerende uitspraak bewaard gebleven: *Als er op de titelrol zou staan: dr. G. Noordhoff, lector aan de Cambridge University, dan zou er misschien geen mens meer kijken. Je moet er als het ware een show-element in leggen*. Maar de presentator van *Museumschatten* deed aan die drang tot popularisering niet mee. Hij bleef professor en doctor en H.

Is het van belang zo lang stil te staan bij een schijnbaar futiel detail als de wijze waarop 's mans naam werd vermeld? Ik vind van wel, want het zegt veel over de manier waarop Van Os zich al die jaren in zijn wekelijkse rubriekje heeft gemanifesteerd. Laat ons daarom de rest van zijn optreden beschouwen.

In het eerste seizoen van *Museumschatten* was prof.dr. H. van Os in een visueel keurslijf geperst. De onbeweeglijk opgestelde camera liet alleen zijn gezicht zien, groot in beeld, met daaronder nog net de strak gestrikte das en de boord van het overhemd. Bij de schouders was hij afgesneden. Regelmatig stootte het hoofd tegen de linkerkant van het scherm. Dat hij ook graag met zijn handen praatte, bleek alleen doordat af en toe aan de onderkant van het beeld een paar vingertoppen voorbijflitsten. De regie hield hem kort, te kort naar mijn smaak. Pas in het tweede seizoen mocht hij tot zijn middel in beeld. Of hij zat of stond, was nog

Afb. 1. Uitzending *Museumschatten* op 19 november 1991: Traditie in de landschapsschilderkunst.

steeds niet helemaal duidelijk. Maar in elk geval deden de handen nu mee. Hij gebruikte ze om kordaat de woorden te onderstrepen die de nadruk verdienden, en ook om te illustreren wat hij zei. Als het er bijvoorbeeld om ging te vertellen hoe de dingen in elkaar pasten, bracht hij zijn handen van weerszijden samen en grepen de vingers zich in elkaar vast. Zijn handen waren geen tastende organen die hun eigen nieuwsgierige gang gingen, zoals die van Pierre Janssen, maar loyale dienaren die de woorden van de spreker kracht wisten bij te zetten.

Daarbij moet onmiddellijk worden opgemerkt dat Van Os door de vormgeving nogal werd gehandicapt. Hij stond in een leeg stu-

diootje voor een blauw scherm, waarop via de *chromakey*-techniek fragmenten uit de besproken kunstvoorwerpen werden geprojecteerd. Pierre Janssen had altijd minstens één object in de studio; hij kon het vastpakken, liefkozen en wijzen naar bepaalde onderdelen. Van Os niet. De schilderijen, beelden en gebouwen waarover hij sprak, werden ons meestal getoond op stilstaande foto's die soms – vooral als het ging om driedimensionale objecten – een armetierige indruk maakten. Zelf zat of stond hij er eigenlijk een beetje onthecht bij, losgemaakt van de kunst die hij waarschijnlijk veel liever onder handbereik had gehad. Hij stond er letterlijk met lege handen; hij was niet waar

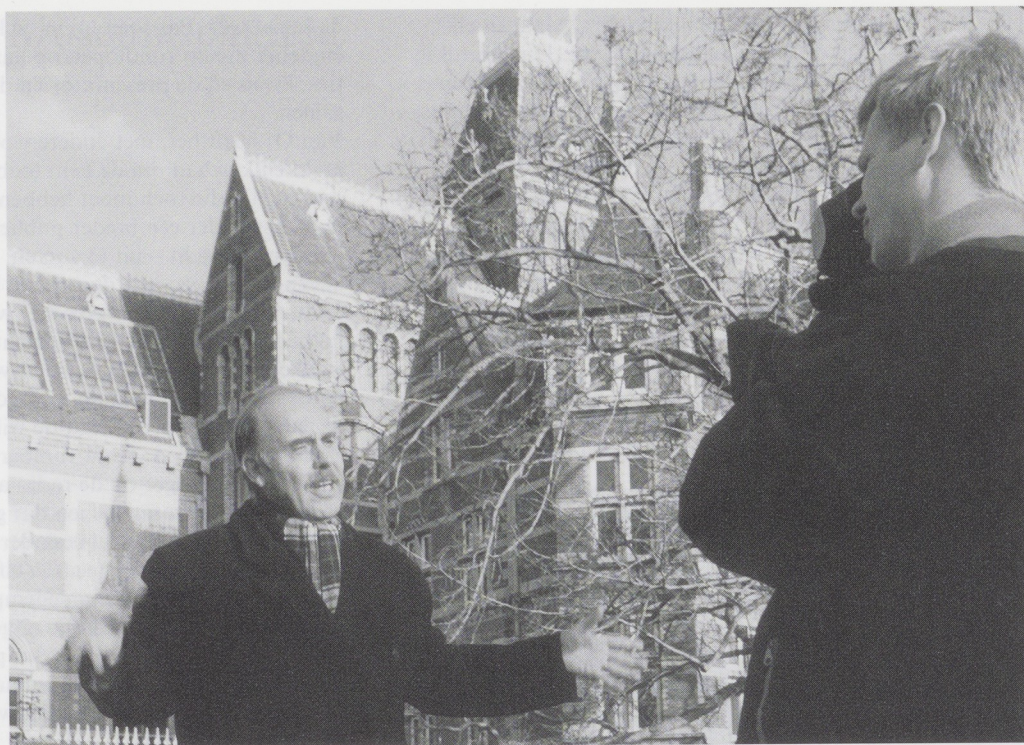
de kunst was. Pas toen hij in de laatste serie eindelijk mocht rondlopen op aardige locaties, kwamen de presentator en de kunst samen.

Van Os heeft het, met andere woorden, niet makkelijk gehad om de hem toebedeelde opdracht – die toch moet hebben geluid dat de kunst onder een breder publiek zou worden gebracht – uit te voeren. Hij had niet alleen te kampen met de geringe lengte (een minuut of acht), maar ook met weinig mogelijkheden om er in visueel opzicht iets aantrekkelijks van te maken. En er was nog een derde hinderpaal: het late uitzendtijdstip op de zaterdagavond. De traditie wil dat de zaterdag altijd een ietwat rumoerige avond is. Dat was vroeger op de radio al zo, met de grote showprogramma's, en dat geldt nu op de televisie weliswaar iets minder, maar tot op zekere hoogte nog steeds. Zelf heb ik *Museumschatten*, met zijn gedempte toonzetting, altijd meer met de zondag geassocieerd. Zo bezien is het een wonder dat prof. dr. H. van Os er toch nog in is geslaagd om *Museumschatten* tot een bezienswaardig rubriekje te maken.

Dat kwam natuurlijk in de allereerste plaats door de wijze waarop hij elke keer zijn verhaaltje vertelde. Glashelder, maar niet kinderachtig. Een beetje didactisch, maar niet uit de hoogte. Soms enigszins archaisch geformuleerd (*zulks is niet het geval*), maar zonder in studieboekentaal te vervallen. Vaak met gebruik van retorische vragen die de kijker bij de les hielden: *Laten we het gaan beschrijven, wat zien we nou eigenlijk? Of: Hebt u wel 's gehad dat u in een museum kwam en daar...?* Regelmatig met tussenwerpsels die eveneens een direct beroep op de toehoorder deden: *Er zijn zelfs, moet u zich voorstellen, er zijn zelfs proeven genomen met ...* En ook met typische docentenzinnetjes die de zaak na enkele anekdotische omzwervingen weer terugbrachten tot de kern: *Nu, dat is waar dit over gaat.* De draad kwijtraken kon bij Van Os niet; elk betoogje had een duidelijke lijn. Het kwam ergens vandaan en het ging ergens naar toe. Dat is bij niet veel Nederlandse sprekers het geval. Kleurrijk was het taalgebruik in *Museumschatten* niet. Hij sprak voornamelijk in

Afb. 2. Opname voor de uitzending *Museumschatten* op 9 januari 1993: De buitenkant van het Rijksmuseum.

bewoordingen zonder ophef of andere verbale fratsen. Eén keer heb ik hem echter een merkwaardig woord horen gebruiken. Het ging over de symbolen op Afrikaanse pannendecksel, waarmee de vrouwen aan hun mannen konden laten doorschemeren hoe het er met hun huwelijk voorstond. In de ene stemming ging het ene deksel op de pan, in een andere situatie het andere. En als zo'n man dan zag dat het deksel vandaag op huwelijkse spanningen duidde, zei Van Os, voelde hij zich vanzelfsprekend ietwat *ontkrikkeld* – een curieus woord, dat in de Van Dale niet voorkomt. Verder was zijn woordgebruik verzorgd, maar niet opmerkelijk afwijkend.

In de opzet van zijn verhaaltjes was Van Os op zijn best als hij naar aanleiding van één kunstwerk een intrigerende vraag stelde en daarop in de loop van de uitzending, verwijzend naar andere kunstwerken, een antwoord formuleerde. Vaak lardeerde hij het met wetenswaardigheden, die een gedegen research verrieden. En als dan langzaam

maar zeker de aap uit de mouw kwam – als er een verrassend, verhelderend verband werd gelegd – gleed er af en toe een bevrijdende glimlach over zijn geserreerde gelaat waarop de snor het enige frivole element vormde. Die glimlach was aanstekelijk; hij toonde aan dat het Van Os niet alleen om de ernst van het wetenschappelijke inzicht te doen was, maar dat hij er ook gewoon plezier in had.

Bij de afleveringen die ik in het Rijksmuseum op video heb kunnen terugzien, was er één waarin de breedste glimlach werd ontvouwd. Van Os had het over de conservator van het ene museum die de conservator van het andere museum had geattendeerd op een tekening die een voorstudie voor een schilderij bleek te zijn, wijdde enkele enthousiaste woorden aan het bestaan van zoveel museale collegialiteit en sprak tenslotte prijzend over het beeldgeheugen van zo'n kunsthistoricus die in een winkel een tekening ziet en die onmiddellijk in verband brengt met een schilderij: *Dát vind ik iets fantastisch, dat ik in dit*

soort kenners in hoge mate bewonder.

Het was bovendien een van de zeldzame keren dat Van Os het woord 'ik' gebruikte. Vrijwel altijd had hij het over 'wij', en bijna nooit kwam het woord 'ik' over zijn lippen. Mij trof dat als een gemis. Van Os was geen journalistiek presentator die afstand tot zijn onderwerp diende te houden. Hij was een kenner, een man van de wetenschap, die tot taak had niet alleen zijn kennis, maar ook zijn geestdrift op de toeschouwer over te brengen. *Museumschatten* was immers geen *Teleac*; het programma moest prikkelen, involveren en nieuwsgierig maken. Het tonen van persoonlijke betrokkenheid kan daarbij een voortreffelijk hulpmiddel zijn. Zo werkt nu eenmaal dat mechanisme – als zo'n aardige meneer als prof.dr. H. van Os enthousiast is, heeft ook de kijker een reden om enthousiast te worden.

Ik vind die televisie vreselijk moeilijk, zei Pierre Janssen in 1961 in Het Parool. Ik wil de gewone televisiekijker in gewone taal benaderen en daarvoor heb ik een hele serie manieren moeten offeren: het waardige aanpakken van een onderwerp. Ik sta het in zekere zin maar halfblij te doen, maar ik wil, dat de mensen die naar me kijken, me vertrouwen, vandaar dat ik het zo persoonlijk heb gemaakt.

Van Os heeft zich tegen die persoonlijke aanpak al meteen verzet. Nog voordat zijn programma begon, verwierp hij tegenover Elsevier de voor de hand liggende vergelijking met Pierre Janssen. Hij ging het heel anders doen, zei hij: *Janssen is een indrukwekkende kunstexegeet, maar ik heb minder behoefte er in te rammen dat je iets mooi moet vinden. Ik probeer analyses, feiten te geven, te vertellen hoe een kunstwerk tot stand is gekomen, wat het voorstelt, het waarom, de problematiek van de verf, dat het op hout werd geschilderd, er aan gezaagd en getimmerd is, zodat mensen denken: verdomd, daar kan ik wat mee. Ik heb met enige moeite geleerd terughoudend te zijn met het overbrengen van emoties. Je bereikt even veel mensen als je afstoot.*

Dat moge zo zijn, maar aan de andere kant leidt Van Os' objectiverende aanpak tot minder emotionerende, minder opwindende

televisie dan de persoonlijke stijl van Janssen. Men luistert en kijkt, men knikt, men neemt met genoeg kennis van een nieuwe wetenswaardigheid, maar men raakt er minder door aangeraakt en men zal het gebodene minder snel bij vrienden en kennissen te berde brengen. Het verdwijnen van *Museumschatten* heeft bij mijn weten dan ook niet veel reacties teweeggebracht.

Het zou overigens ongepast zijn Van Os voortdurend met zijn voorganger te vergelijken. Pierre Janssen verscheen op de televisie in een andere tijd, toen er één net was en bijna iedereen die een televisietoestel had, naar hetzelfde programma keek. Zijn kijkdichtheidsscore – als die toen al was gemeten – zou waarschijnlijk de 80% hebben genaderd. Van Os moest het doen met minder dan ééntiende daarvan. Maar wat Janssen destijds zei over het *persoonlijk maken* van zijn uitzendingen, heeft 35 jaar na dato nog niets van zijn geldigheid verloren.

Daar komt bij, dat de televisievertellers in Nederland dun gezaaid zijn. Uit de oertijd dateren enthousiasmerende mannen als de dierenverzorger Han Rensenbrink, de toerismekenner dr. L. van Egeraat en de eerder genoemde wetenschapper George Noordhoff. Later kwam daar Godfried Bomans bij, die weliswaar niet vanuit een specialisme sprak, maar zich wel strikt persoonlijk engageerde met zijn onderwerpen. En wie horen er nog meer in dit rijtje thuis? Chriet Titulaer misschien, en Boudewijn Büch (hoewel zijn enthousiasme nogal ongearticuleerd blijft: *Nou, daar sta ik dan*) en zelfs de kokkerellende Joop Braakhekke. Maar veel zijn het er niet. In een land als Engeland bestaat een veel royaler arsenaal aan David Attenboroughs en Jacob Bronowski's. Daar kan men zelfs een volstreekte leek als de non Sister Wendy haar meningen over kunst laten geven, omdat ze dat zo frank en vrij doet. Spreken in het openbaar is geen Nederlands talent. Het wordt ons op school niet geleerd en de voorbeelden die we zien, staan bijna allemaal een eerder geschreven stuk vol bijzinnen en andere onhandige constructies voor te lezen. *Wij lezen onze emoties van een papiertje*, zei Wim Kan al. Onze politici, onze vakbondslieden, onze kunstenaars en onze

hoogleraren halen liever een half doormidden gevouwen stuk papier uit hun binnenzak dan dat ze zich aan improvisaties zouden wagen. Het publiek ziet de velletjes en berekent onwillekeurig hoe lang de toespraak gaat duren. De spreker zelf ziet alleen zijn tekst; als hij te vaak zou opkijken naar de zaal, is hij bang de draad kwijt te raken.

Van Os hield zijn tv-praatjes echter uit zijn hoofd. Dat is in dit land dus een grote en tamelijk uitzonderlijke kwaliteit. Daarbij gaf hij blijk van een scherp oog voor sprekende details en een onderkoelde ironie – zó onderkoeld dat het lang niet altijd merkbaar was. In die categorie valt bijvoorbeeld de mededeling dat men uit de tanden van de apostel Petrus, die in talloze musea en kerken als relieken worden bewaard, gemakkelijk twaalf gebitten zou kunnen samenstellen. Bijna in elke aflevering zat wel zoiets; wat dat betreft wordt in acht minuten televisie zelden zoveel verteld.

Museumschatten is in december 1993 verdwenen. Maar sinds kort is Henk van Os terug – en nu staat zijn voornaam voluit in beeld.

Voor de AVRO presenteert hij sinds september, op de late dinsdagavond, het nieuwe programma *Beeldenstorm*. Opzet en uitvoering zijn grotendeels authentiek. Alleen de onderwerpkeuze is breder; al in de eerste aflevering had Van Os het, weliswaar nog ietwat ongemakkelijk, over een modernisme als de scheuren van Lucio Fontana (waarbij hij zich helaas bezondigde aan jargonspraak als *een momentane handeling van agressie*). Wat onveranderd bleef is de onbegrijpelijke keuze om hem zó in de studio te zetten dat zijn handen telkens verdwijnen in de zwarte balk onder in het beeld. Maar gelukkig blijkt hij er nu óók af en toe uit te mogen. Kort voordat dit artikel ter perse ging, zag ik hem zelfs in de beeldentuin van Kröller-Müller zitten. Dat gaat de goede kant op, dacht ik, weg uit die steriele studio en op naar de plekken waar de kunst is. Van Os blijft immers een begenadigd docent, die met iets minder terughoudendheid en meer facilitaire (dus budgettaire) mogelijkheden zou kunnen uitgroeien tot een zeer talentvol televisie-verteller.

Breng hem – ik verzin maar wat – naar alle plekken op de wereld waar een Rembrandt hangt en laat hem ter plekke vertellen hoe dat schilderij daar is beland. Het zou een schitterende serie opleveren.